

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Надія Ткаченко

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена аналізу внутрішньотериторіальних особливостей розселення населення Харківського району Харківської області. Наведено загальну характеристику розселення населення області, визначено місце району в ній. Проаналізовано показники щільності населення, визначено їх диференціацію в розрізі міських, селищних та сільських рад. Наведено та охарактеризовано індекс концентрації населення району. Обчислено основні показники центрографічного аналізу розподілу населення: арифметичний, медіанний і модальний центри та центр тяжіння. Отримані результати відображені картографічно. Виконано аналіз найближчого сусідства. Встановлено та проаналізовано особливості розподілу населення по території Харківського району Харківської області.

Ключові слова: розселення населення, щільність населення, індекс концентрації населення, центри розподілу населення, аналіз сусідства, Харківська область, Харківський район.

Катерина Сегіда, Надежда Ткаченко. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОГО РАЙОНА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Статья посвящена анализу внутритерриториальных особенностей расселения населения Харьковского района Харьковской области. Дана общая характеристика расселения населения Харьковской области, определено место района в ней. Проанализированы показатели плотности населения, выявлена территориальная дифференциация показателя в разрезе городских, поселковых и сельских советов. Приведен и охарактеризован индекс концентрации населения района. Рассчитаны основные показатели центрографического анализа размещения населения: арифметический, медианный и модальный центры и центр тяжести. Полученные результаты отображены картографически. Выполнен анализ ближайшего соседства. Определены и проанализированы особенности распределения населения по территории Харьковского района Харьковской области.

Ключевые слова: расселение населения, плотность населения, индекс концентрации населения, центры распределения населения, анализ соседства, Харьковская область, Харьковский район.

Kateryna Segida, Nadiia Tkachenko. TERRITORIAL FEATURES RESETTLEMENT OF THE POPULATION OF THE KHARKIV DISTRICT OF KHARKIV REGION. The article deals with characteristics of the territorial population distribution of the Kharkiv district of Kharkiv region. The general characteristic of the population settlement of the Kharkiv region is given. The Place of district is defended. The population density by administrative districts of the Kharkiv district is calculated and analyzed. The index of population concentration is reduced and characterized. The application center-graphical method by territorial characteristics in the research of population settlement is founded. The arithmetic mean, median and modal center and center of population gravity are calculated. The results are displayed cartographical. Analysis of neighborhood is given. The features of the population distribution on the territory of the Kharkiv district of Kharkiv region are identified and analyzed.

Key words: the resettlement of population, population density, concentration index of population, distribution centers of population, analysis of neighborhood, Kharkiv district, Kharkiv region.

Вступ. В умовах адміністративної реформи, яка сьогодні проводиться в Україні, питання оптимізації систем розселення на всіх адміністративних рівнях набувають нової актуальності [4]. Зрозуміло, що наявні системи розселення як форма організації населення зумовлюють особливості життєдіяльності населення та розвитку господарства, в той же час є результатом тривалого історичного процесу заселення та розселення. Система адміністративно-територіального устрою Харківської області за роки незалежності України не зазнала суттєвих змін. Відповідно, територіальні диспропорції в розвитку окремих населених пунктів та регіонів, трансформація господарської спеціалізації та вплив ряду суспільних процесів (в першу чергу – міграційних, які набули нових масштабів останнього року) вимагають перегляду організації місцевого самоврядування з огляду на новий соціальний запит.

Харківський район є найбільшим серед усіх адміністративних районів України [8, 11] і займає вигідне економіко-географічне положення. Район оточує з півдня, заходу та сходу м. Харків – адміністративний, економічний і культурний центр області, входить до складу приміської зони м. Харкова, що створює сприятливі умови для розвитку всіх сфер господарства та підвищує привабливість для населення. В той же час, будучи найбільшим за чисельні-

стю населення, Харківський район має складну конфігурацію та значні територіальні диспропорції в системі розселення.

Тому, за мету в статті визначено встановлення територіальних особливостей розселення населення Харківського району Харківської області. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження виконувалися наступні завдання: характеристика розселення населення області та визначення місця Харківського району, обчислення індексу концентрації та щільності населення в розрізі сільських та селищних рад досліджуваного району, виявлення просторово-статистичних особливостей розподілу населення по території району, визначення щільності населених пунктів в районі та аналіз найближчого сусідства.

Виклад основного матеріалу. Харківська область поділена на 27 районів, окремо виділяють 7 міст обласного значення [8]. Характерною ознакою Харківської області є те, що населення по території розміщене нерівномірно (рис. 1). Харківська область є високоурбанізованою областю України. Щільність населення складає 86,9 осіб/км², що є вищим за середній показник по Україні [1]. Обласний центр Харків, який є містом-мільйонником, концентрує найбільшу частку населення (53,5 %). У місті щільність населення складає 4151,1 осіб/км² [11].

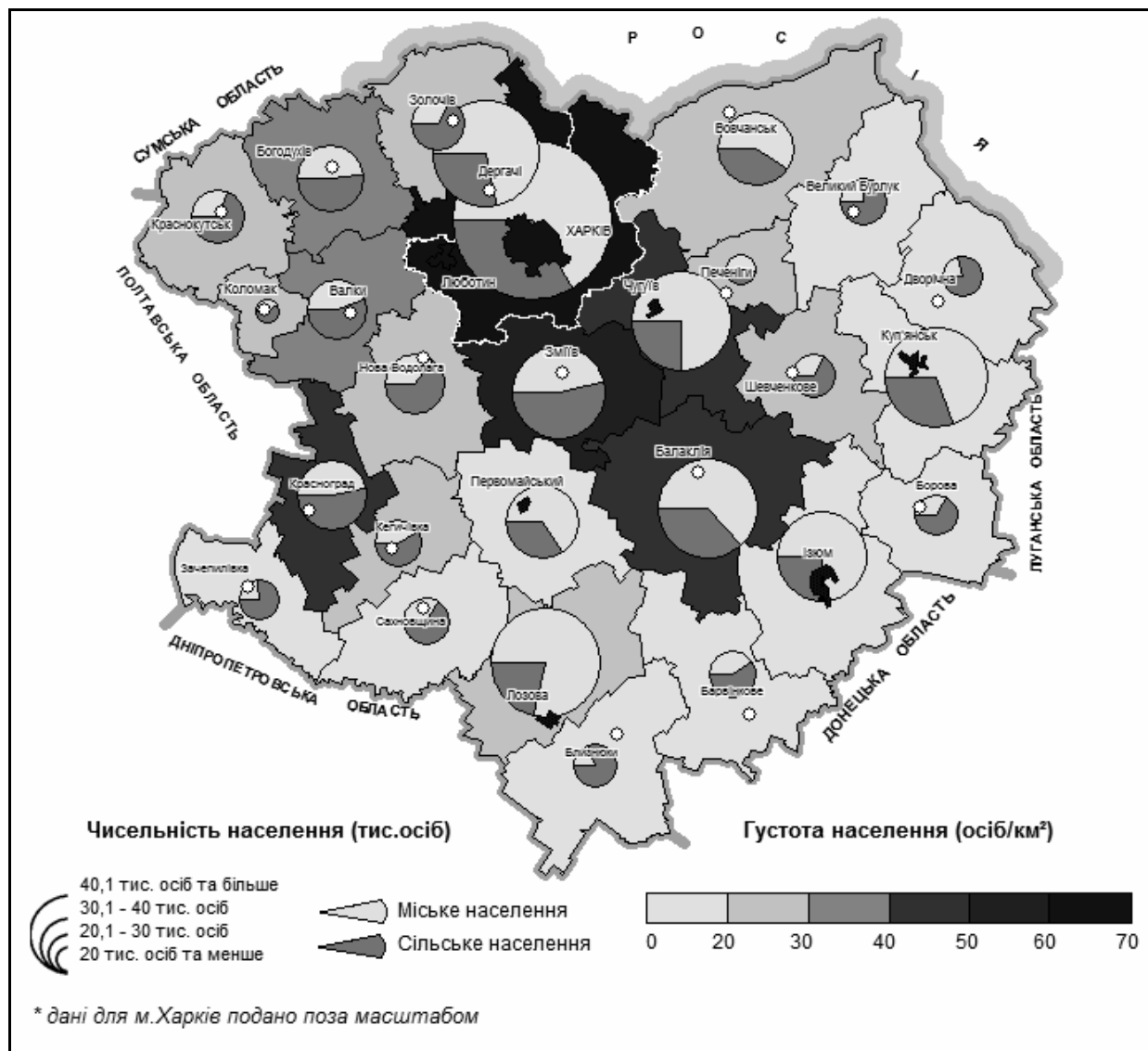

Рис. 1. Чисельність та густина населення Харківської області, 2014 рік (побудовано за даними [7])

Також високими показниками щільності населення характеризуються міста обласного підпорядкування. Населення Харківської області характеризується різко нерівномірним розміщенням населення: основна концентрація населення припадає на обласний центр та на приміські території міста Харків [10]. За адміністративно-територіальним поділом Харківський район Харківської області включає 2 міські, 15 селищних та 14 сільських рад, які об'єднують 106 населених пунктів та підпорядковані Харківській районній раді. Окремо виділяється Люботинська міська рада [8]. Адміністративним центром Харківського району є місто Харків, що не входить до складу району, є адміністративним центром області та містом обласного значення.

Рівномірність розселення населення відображає коефіцієнт (індекс) концентрації населення, за допомогою якого можна дослідити розподіл населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності його розміщення по території [10]. Індекс концентрації населення на певній тери-

торії обчислюється як різниця часток площі та населення району. Згідно з розрахунками (таблиця 1), індекс концентрації населення в Харківському районі Харківської області становить 43,49%, що свідчить про різко нерівномірне розміщення населення по території району.

Густина населення відображає рівень заселеності території (таблиця 1, рис. 2). Харківський район має вищий за середній по Україні показник густоти населення, який становить 161,5 осіб/км². Це можна пояснити тим, що район розташований біля міста Харків і тому є привабливим для населення. В той же час спостерігається значна територіальна диференціація показника в розрізі міських, селищних та сільських рад: від 18 осіб/км² у Веселівській сільській раді до 862 осіб/км² у Люботинській міській раді (таблиця 1). Північна частина району є найменш заселеною (рис. 2): щільність населення тут коливається від 18 до 65 осіб/км². Селищні та сільські ради східної та північної частини району мають значну територію та меншу чисельність населення, ці території розташо-

вані далі від обласного центру та в меншому ступені відчувають його вплив. Вільхівська, Веселівська та Тернівська сільські ради мають щільність населення

до 25 осіб/км², що менше, ніж середня щільність за районами області.

Таблиця 1

Індекс концентрації населення Харківського району Харківської області (обчислено за даними [7, 9])

Міські, селищні і сільські ради	Населення P_{cp} (осіб)	Площа, S_{cp} (км ²)	Щільність (осіб/км ²)	Частка населення $P_{ч}=P_{cp}/P_{\Sigma}$ (%)	Частка площі $S_{ч}=S_{cp}/S_{\Sigma}$ (%)	Модальна різниця, $ P_{ч} - S_{ч} $ (%)
Яковлівська сільська рада	1310	34,84	37,60	0,59	2,55	1,96
Жовтнева сільська рада	1576	36,52	43,15	0,71	2,67	1,96
Веселівська сільська рада	1657	89,94	18,42	0,75	6,58	5,83
Березівська селищна рада	1695	18,73	90,50	0,77	1,37	0,60
Тернівська сільська рада	1757	74,41	23,61	0,80	5,45	4,65
Лук'янцівська сільська рада	2003	57,05	35,11	0,91	4,18	3,27
Утківська селищна рада	2031	27,62	73,53	0,92	2,02	1,10
Вільхівська сільська рада	2044	80,87	25,28	0,93	5,92	4,99
Комунарська сільська рада	2296	6	382,67	1,04	0,44	0,60
Лизогубівська сільська рада	2443	34,41	71,00	1,11	2,52	1,41
Глибоківська сільська рада	2904	59,41	48,88	1,32	4,35	3,03
Малороганська сільська рада	2914	38,61	75,47	1,32	2,83	1,50
Русько-Тишківська сільська рада	3101	75,81	40,90	1,41	5,55	4,14
Липецька сільська рада	4182	45,67	91,57	1,90	3,34	1,45
Пономаренківська сільська рада	4356	24,6	177,07	1,97	1,80	0,17
Манченківська селищна рада	4618	36,29	127,25	2,09	2,66	0,56
Хорошівська селищна рада	4620	28,2	163,83	2,09	2,06	0,03
Коротичанська селищна рада	5961	31,84	187,22	2,70	2,33	0,37
Васищівська селищна рада	6350	37,23	170,56	2,88	2,72	0,15
Циркунівська сільська рада	6359	58,64	108,44	2,88	4,29	1,41
Будянська селищна рада	7295	37,71	193,45	3,31	2,76	0,55
Бабаївська селищна рада	7411	29,14	254,32	3,36	2,13	1,23
Кулиничівська селищна рада	7964	126,1	63,16	3,61	9,23	5,62
Південна міська рада	8795	16,93	519,49	3,99	1,24	2,75
Безлюдівська селищна рада	9693	31,51	307,62	4,39	2,31	2,09
Покотилівська селищна рада	10350	13,23	782,31	4,69	0,97	3,72
Височанська селищна рада	12543	21,23	590,81	5,68	1,55	4,13
Пісочинська селищна рада	19384	29,59	655,09	8,79	2,17	6,62
Роганська селищна рада	19548	61,8	316,31	8,86	4,52	4,34
Мереф'янська міська рада	26677	71,37	373,78	12,09	5,22	6,87
Люботинська міська рада	26806	31,1	861,93	12,15	2,28	9,87
Всього	220643	1366,40	161,48	100	100	$IKH = \frac{\sum P_{ч} - S_{ч} }{2}$ 43,49

Найбільш заселені південні та південно-західні ради району, які відчувають вплив обласного центру та/або м. Люботин. Найбільш густозаселеними є міські (Люботинська – 862 осіб/км², Південна – 520 осіб/км², Мереф'янська – 377 осіб/км²), селищні (Покотилівська – 782 осіб/км², Пісочинська – 655 осіб/км², Височанська – 591 осіб/км², Роганська – 316 осіб/км², Безлюдівська – 308 осіб/км², Бабаївська – 254 осіб/км²) та Комунарська сільська рада – 383 осіб/км². Це ті ради, які мають найбільш тісні зв'язки з обласним центром, високу транспортну доступність, тому населення, що працює або навчається в Харкові, але не має змоги або бажання жити в само-

му місті, концентрується в селищах міського типу та містах, що розташовані найближче до Харкова, мають більш розвинену інфраструктуру та транспорту мережу.

Просторово-статистичний аналіз розселення населення по території району мав на меті визначити центри просторового розподілу населення (рис. 3). Середній арифметичний центр є показником центральної точки просторового розподілу населення. Медіанний центр відображає точку, яка ділить чисельність населення області на дві рівні частини по широті та довготі. Модальний центр являє собою найбільшу точку та поверхню площі розподілу [2, 10].

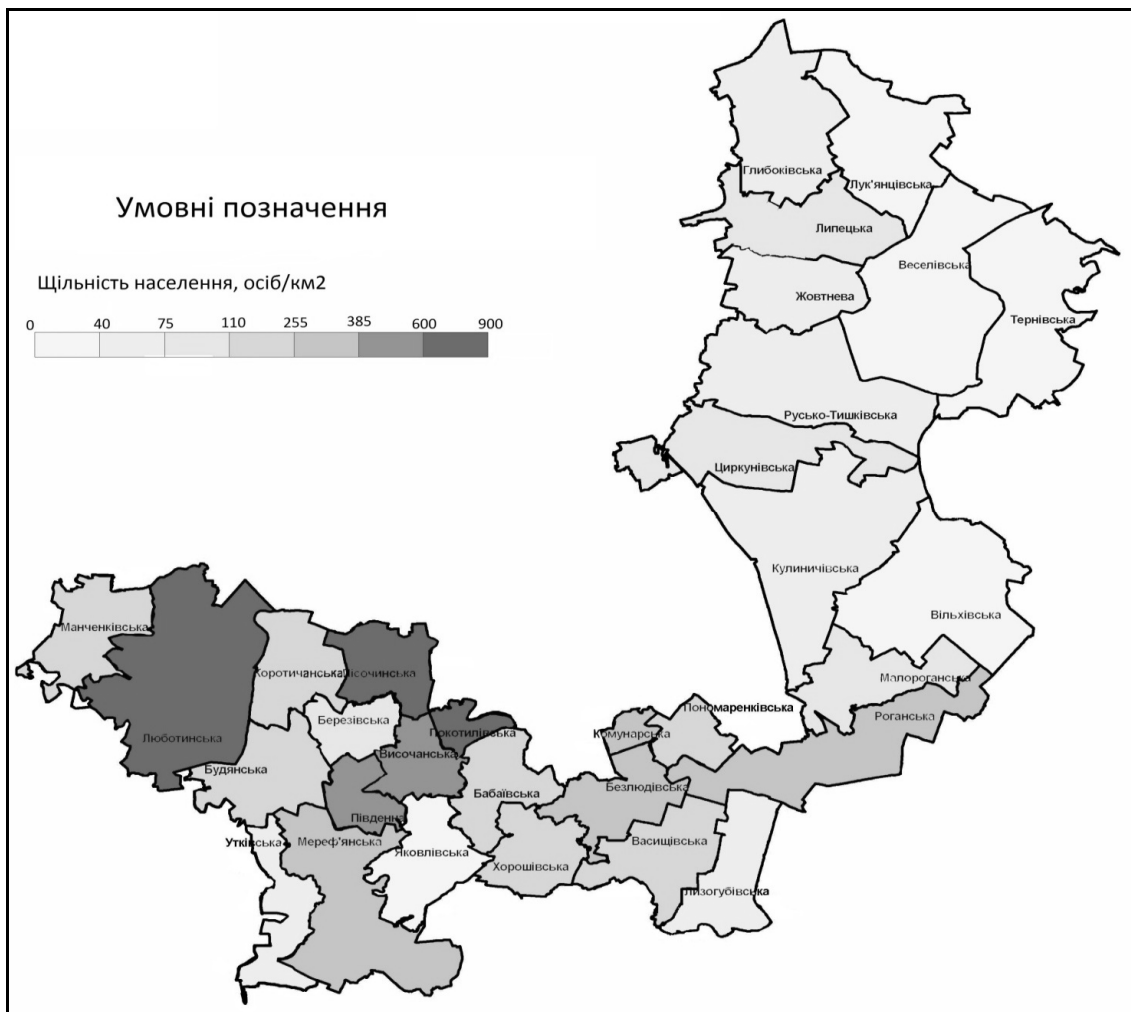

Рис. 2. Густина населення Харківського району Харківської області в розрізі сільських та селищних рад, 2014 р. (обчислено та побудовано за даними [7, 9])

Модальний центр розподілу населення Харківського району (рис. 3) відповідає найбільшому місту району – Люботину (яке є містом обласного значення), що підтверджує роль та вплив зазначеного міста на систему розселення району. Саме показник модального центру дозволяє визначити місце найбільшої концентрації населення та є незалежним від розміщення інших одиниць. Медіанний центр знаходиться на межі Покотилівської та Пісочинської рад (рис. 3), що підтверджує той факт, що східна та північна частина району заселені набагато менше за південну та південно-західну. Арифметичний центр (рис. 3) знаходяться на території обласного центру (м. Харків), свідчить про скупчення населення в сусідніх з обласним центром радах. Це є наслідком концентрації населення поблизу великого економічного, промислового, соціального і культурного центру, де є місця для роботи та кращі умови життя для більшої чисельності населення.

Центр території – це такий пункт, щодо якого територія має симетричні властивості. Центр ваги розміщення населення на території Харківського району Харківської області знаходиться на території обласного центру, проте зміщений на північний схід у порівнянні з середнім арифметичним центром (рис. 3), що можна пояснити усуненням впливу міст:

в першу чергу – м. Люботин (зміщення на схід), незначне зміщення на північ обумовлено «зняттям впливу» міст Мерефа та Південне. Адже міста та більш за чисельністю смт розміщені переважно у південній, західній та південно-західній частині району.

Аналіз найближчого сусідства має на меті дати аналіз розміщенню центрів рад по відношенню один до одного (рис. 4). Даний показник говорить про розвиненість зв'язків між центрами рад та про подальшу перспективність співпраці декількох центрів. Отриманий результат показує, що деякі населені пункти знаходяться на значній відстані один від одного і тому не мають тісних зв'язків у різних сферах господарства. Але в цілому більшість населених пунктів району мають розвинені зв'язки і транспортну мережу між собою (особливо тих рад, що мають меншу площу). Ради, які розташовані у східній та північній частині району, мають доступність до адміністративного районного центру (м. Харків), але через складну конфігурацію району зв'язки із радами південної та західної частини значно менші, не мають прямих транспортних шляхів тощо.

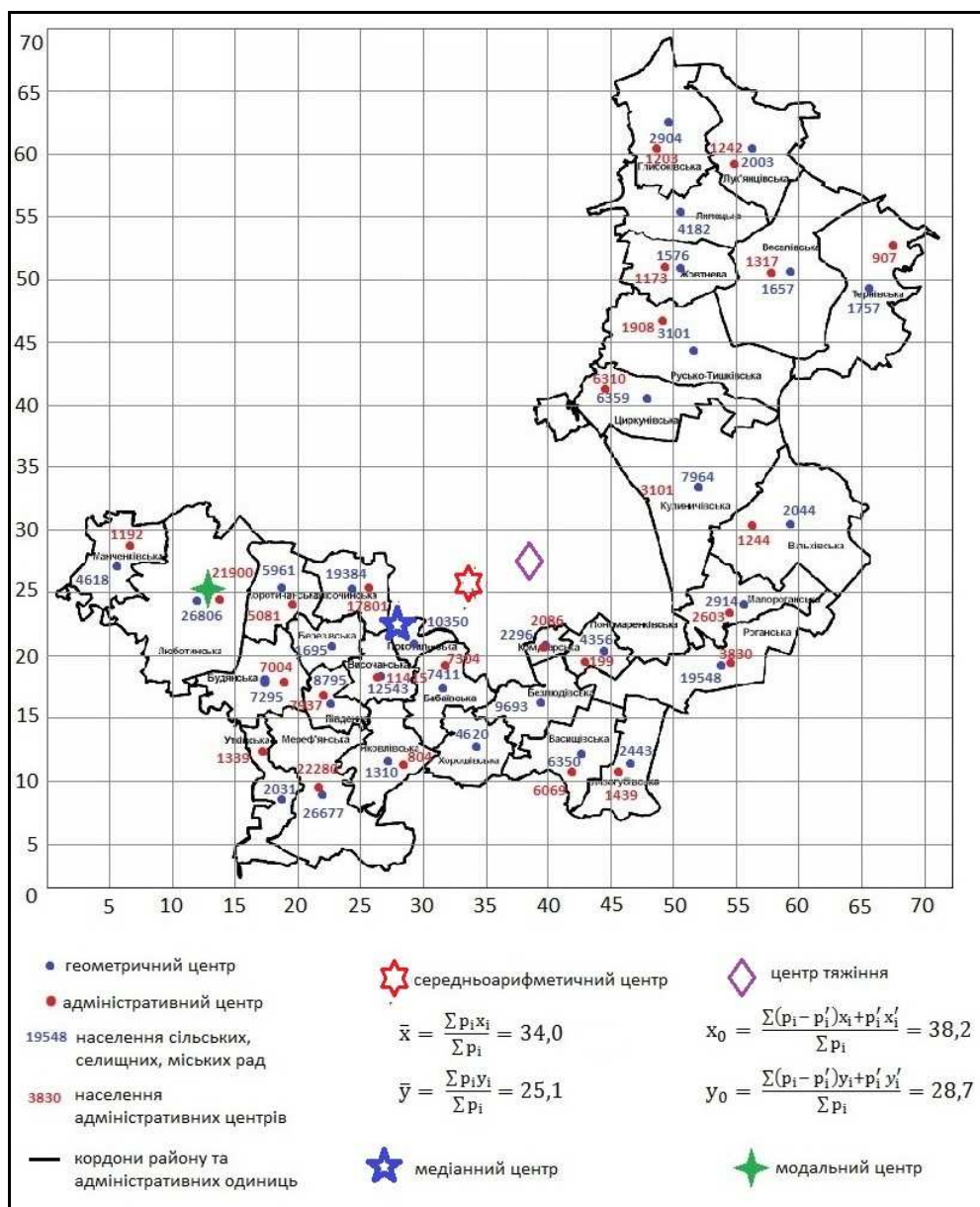

Рис. 3. Центри розподілу населення Харківського району Харківської області, 2014 рік (обчислено і побудовано за даними [7, 9])

Висновки. Враховуючи особливості розселення населення Харківської області, із усіх адміністративних районів Харківський район є найбільш розвинутим, саме тут сформувалась мережа міст та смт, які в своїй сукупності входять у майже сформовану агломерацію з центром у Харкові [6, 10]. В той же час, територія Харківського району має найбільшу чисельність населення серед усіх адміністративних районів усіх областей України, але має складну конфігурацію, що і зумовлює ряд внутрішньотериторіальних особливостей розвитку. Провівши обчислення основних показників, що характеризують розселення населення по території, можна визначити ступінь рівномірності розміщення населення та його щільність, визначити їх територіальну диференціацію. В цілому, індекс концентрації населення Харківського району складає 43,5%, що говорить про різко нерівномірне розселення населення. Такі ж ре-

зультати підтверджує показник щільності населення, яка становить 161,5 осіб/км² по району в цілому, але в розрізі рад коливається від 18 осіб/км² до 870 осіб/км². Просторово-статистичний аналіз розселення населення Харківського району Харківської області свідчить про ряд особливостей і певних закономірностей, зокрема, більшу концентрацію населення в західній та південній частині району, яка має тісні зв'язки з м. Харковом, високу транспортну доступність до міста. Саме у західній частині розташовано одне з 7 міст обласного підпорядкування – м. Люботин. Ради північної частини району є найменш заселеними, мають найменш тісні зв'язки із іншими радами району, найменшу чисельність населення та транспортну доступність, відчувають у більшій мірі вплив сусідніх районів та прикордонного положення.

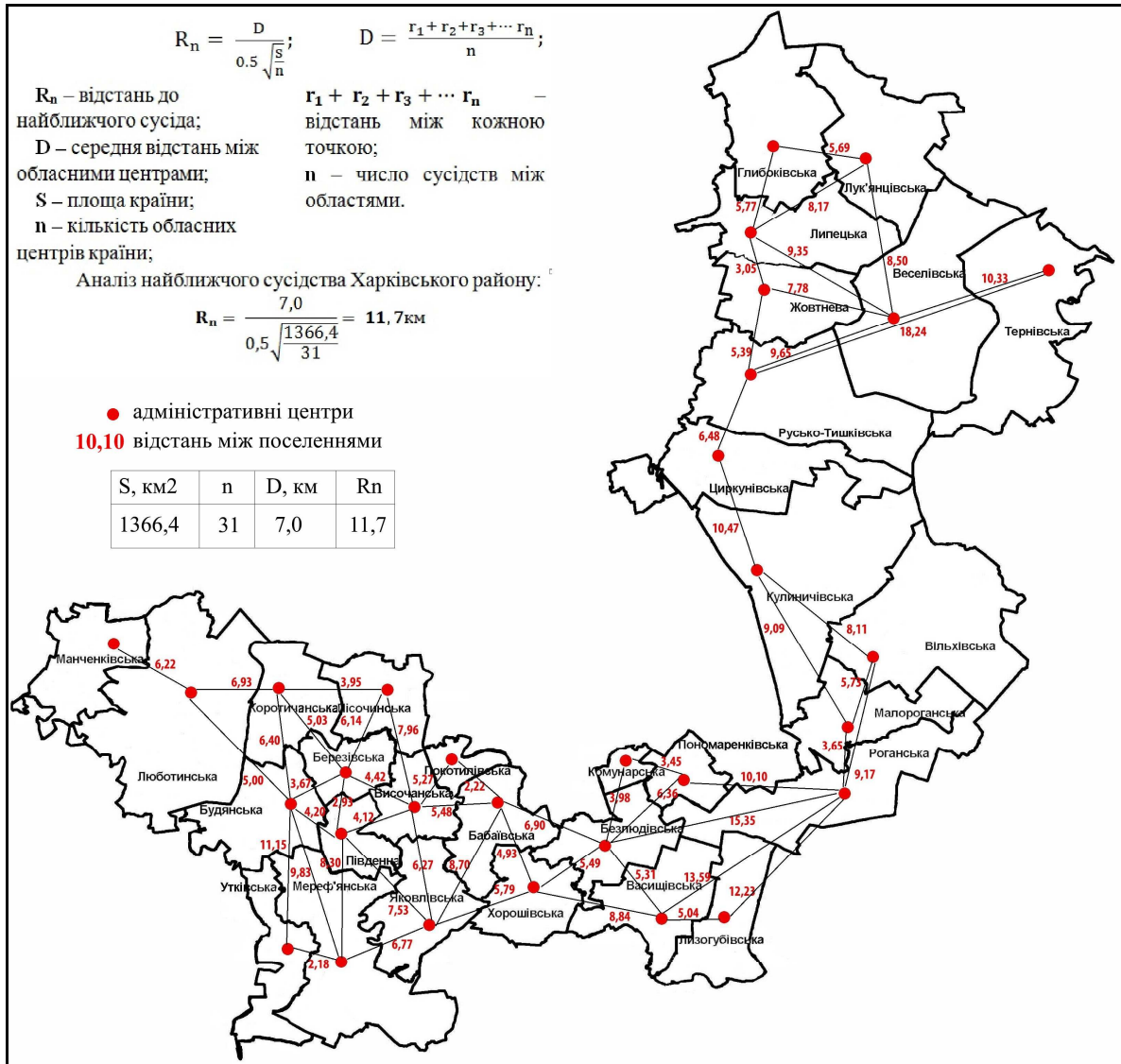

Рис. 4. Топологічна відстань між адміністративними центрами сільських, селищних та міських рад Харківського району Харківської області (обчислено і побудовано за даними [7, 9])

Сформована за радянської доби система адміністративно-територіального устрою в повній мірі не може задовольнити всі соціальні потреби, тому своєчасним є впровадження її реформи. Визначення особливостей розселення населення має враховуватись при обґрунтуванні адміністративно-територіальних реформ, при аналізі природних і суспільних передумов розвитку господарства, у дослідженні проблем районування території, у визначенні шляхів вдоско-

налення територіальної організації господарства та її відповідності системам розселення. Прийнято Проект Перспективного плану формування територій громад Харківської області, схвалений на засіданні позачергової XXXVI сесії Харківської обласної ради у червні 2015 року [5], розподіл на громади рад району в тій чи іншій мірі враховує запит населення та має сприяти покращенню соціального та адміністративного обслуговування.

Список використаних джерел:

1. Niemets L. Demographic potential as the basis for social and economic development / L. Niemets, K. Segida, N. Guseva // *Економічний часопис-XXI*. – 2015. – № 3-4. – С. 93-97.
2. Golikov A.P. *Математичні методи в географії* / А.П. Голіков, І.Г. Черваніов, А.М. Трофімов. – Харків: вид-во при Харківському університеті. 1986. – 143 с. [Голіков А.П. *Математичні методи в географії* / А.П. Голіков, І.Г. Черваніов, А.М. Трофімов. – Харків: вид-во при Харківському університеті. 1986. – 143 с.]
3. Dzhaman V.O. *Regionalni systemy rozselennia: demografichni aspekty* / V.O. Dzhaman. – Chernivtsi: Ruta, 2003. – 392 s. [Джаман В.О. *Регіональні системи розселення: демографічні аспекти* / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.]

4. Zastavetska L.B. Problemy zdiisnennia administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini / L.B. Zastavetska // Lvivska suspilno-geografichna shkola: Materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii. – Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2015. – S. 98-103. [Заставецька Л.Б. Проблеми здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні / Л.Б. Заставецька // Львівська суспільно-географічна школа: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С. 98-103].
5. Informatsiia Kharkovskogo regionalnogo Ofisa reform [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/article/static/id/802> [Інформація Харківського регіонального Офіса реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.kharkivoda.gov.ua/ru/article/static/id/802>].
6. Niemets L.M. Demografichnyi rozvytok Kharkivskoho regionu: monohrafiia / L.M. Niemets, K.Yu. Segida, K.A. Niemets. – Kh.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2012. – 200 s. [Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.].
7. Ofitsiynyi sait Holovnoho upravlinnia statystyky v Kharkivskij oblasti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kh.ukrstat.gov.ua> [Немець Л.М. [Офіційний сайт Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua>].
8. Ofitsiynyi sait Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.kharkivoda.gov.ua>. [Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>].
9. Ofitsiynyi sait Kharkivskoi raionnoi derzhavnoi administratsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://khrda.gov.ua> [Офіційний сайт Харківської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khrda.gov.ua>].
10. Segida K.Yu. Rozselennia naselennia Kharkivskoi oblasti: terytorialnyi aspekt / K.Yu. Segida // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina: Geologiya – Geografiia – Ekologiya: Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk № 1049. – Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, 2013. – S. 165-170. [Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія: Збірник наукових праць. – Випуск № 1049. – Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165-170].
11. Strategiiia rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku. – Kharkiv, 2015. – 177 s. [Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. – Харків, 2015. – 177 с.]

Summary

Kateryna Segida, Nadiia Tkachenko. TERRITORIAL FEATURES RESETTLEMENT OF THE POPULATION OF THE KHARKIV DISTRICT OF KHARKIV REGION.

The article analyzes the internal territorial characteristics resettlement of the population of Kharkiv district, Kharkiv region. Given the characteristics of population settlement Kharkiv region, of all the administrative districts, Kharkiv district is the most developed, here formed a network of cities and towns, which in the aggregate are formed almost in the center of agglomeration in Kharkiv. At the same time, the territory of the Kharkiv district has the largest population among all administrative districts in all regions of Ukraine, but it has a complicated configuration, which causes a number of internal territorial characteristics.

Index of population concentration of Kharkiv district is 43.5%, indicating a sharply uneven settlement population. These results confirm an indicator of population density, which is 161.5 persons / km² in the district as a whole, but in terms of advice ranges from 18 persons / km² to 870 persons / km².

Space-statistical analysis of population settlement Kharkiv district of Kharkiv region shows the number of features and certain patterns, including higher concentration of population in western and southern part of the region, which has close ties with the city of Kharkiv, high transport accessibility to the city. It is located in the western part of one of the 7 cities of regional subordination – m. Lyubotin. The northern part of the region is the least populated, have less close links with other council areas, the smallest population and transport accessibility, feel, a greater degree, the influence of neighboring areas and border situation.

Key words: the resettlement of population, population density, concentration index of population, distribution centers of population, analysis of neighborhood, Kharkiv district, Kharkiv region.